

УДК 165.191:81'42

МЕТОД АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНИХ МІФОЛОГІЧНИХ ОПОВІДЕЙ

Наталія Мельникова

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: ladyinread@ukr.net

Методологічною основою роботи є психоаналітичний та структуралістський підходи до вивчення міфу. В процесі дослідження сконструйовано комплексний метод аналізу міфологічних оповідей. З одного боку, він передбачає виокремлення в оповіді міфологем і розшифрування їх архетипного смислу, з іншого, – деконструкцію цілісного міфологічного тексту на концепт і форму другої семіологічної системи. Метод апробовано на прикладі трьох політичних міфологічних оповідей, яким відповідають міфи “Юлія Тимошенко – Жанна д’Арк”, “Світова юдомасонська змова руками політиків знищує Україну” та Революція “на граніті”.

Ключові слова: міфологічна оповідь, міфологема, архетип, концепт і форма.

Політичне життя сучасних суспільств значно міфологізоване, що є наслідком масовизації та інформатизації політики на індустріальному та постіндустріальному етапах суспільного розвитку. Міфи наповнюють інформаційний простір соціуму, впорядковують уявлення людей, пропонуючи їм прості та загальнозрозумілі схеми інтерпретацій, часто виступають знаряддям маніпуляції громадською думкою. Проте, наукове співтовариство в своїх численних дослідженнях міфологічної тематики рідко коли робить спроби систематичного і науково обґрунтованого дослідження конкретних політичних міфів, хоча спроби публіцистичного характеру зустрічаються повсюдно. Можлива причина – відсутність ефективної методики аналізу міфів, яка мала б надійний теоретичний фундамент і була б зручною у використанні.

Створення подібної методики передбачає дві необхідні складові: по-перше, аналіз міфологічної оповіді, яка є текстуальним (вербальним чи невербальним) вираженням міфу; по-друге, аналіз прийняття цієї міфологічної оповіді соціумом – творення міфу, його поширення та дії. Мета даної роботи полягає в здійсненні першого етапу – конструювання методу аналізу міфологічних оповідей. Розглянемо кілька прикладів аналізу міфів.

Сучасні міфологічні дослідження часто базуються на розробках швейцарського психоаналітика Карла-Густава Юнґа. Його структура колективної психіки, в дещо доповненому вигляді представлена нами нижче, надала поняттю міфа глибини і надійного психологічного фундаменту. Аналізуючи конкретні

міфи, – міфи нацистського режиму і міфи про НЛО, К.-Г. Юнг виокремлював у них архетипи та інтерпретував їх відповідно до соціально-історичного контексту творення й дії міфу [7]. Але відсутність чіткої схеми інтерпретації, залежність її від настанов дослідника та його власного розуміння контексту робить такий аналіз дещо довільним. К.-Г. Юнг розумів міф як “породження архетипу, несвідомий символ” [7, с. 45], і з такої точки зору розшифрування архетипу достатнє для розуміння міфу. На нашу ж думку, структурно міф – це не просто “живий” символ, а складна сакральна оповідь, і тому потребує більш складної методики аналізу. Приймаючи архетипи як психологічне підґрунтя міфу і аналіз архетипів як складову аналізу міфів, ми вважаємо за доцільне розширити методику К.-Г. Юнга.

Французький дослідник-структураліст Клод Леві-Строс категорично не сприймав теорії К.-Г. Юнга, критикував його психоаналітичний підхід, як і всі інші сучасні йому підходи в дослідженні міфу, хоча ідеї цих двох науковців досить вдало поєднуються. Аналіз міфологічних текстів структураліст проводив через зведення усієї різноманітності міфологічних оповідей до однотипних сюжетів, що ґрунтуються на логічних опозиціях [3]. Хоча дослідник і стверджував ідею єдиної структури мислення й дії, за якою живе соціум і частковими виявами якої є міфи, через засилля соціологізму і певну спекулятивність при виділенні однотипних сюжетів у міфах він так і не зміг добратися до глибинної суті цього феномену. Відтак, наповнення леві-стросівської структури юнгівським архетипним смислом цю проблему вирішує.

Після численних успішних досліджень тенденцій функціонування міфологічної свідомості, сприйняття нею часу і простору, з’явилась можливість чітко означити структури, якими мислить і діє людина. Сформульований нами базовий перелік включає близько 15 міфологем, що відтворюють різні прояви міфологічного сприйняття часу і простору. До них відносимо міфологеми Зламу епох, Кінця світу, Великого початку, Батьків-засновників, Боротьби добра і зла, Золотого віку, Світлого майбутнього, Історичної місії, Культу предків, Самопожертви, Змови, Народного месника, Національного пробудження, Національного відродження та Ініціації.

Розглянемо пізніші дослідження міфу, представлені відомими науковцями Крістофером Фладом і Роланом Бартом. К. Флад аналізував міфи через виокремлення міфологем у конкретних міфологічних текстах, користуючись елементами психоаналізу. Він детально проаналізував кілька випадків формування політичного міфу на основі міфологеми ініціації, характерної загалом для побудови іміджу політичних лідерів [5].

На нашу думку, звуження аналізу до однієї міфологеми є надмірним спрощенням. Чимало складних міфологічних оповідей має в своїй основі кілька міфологем, що взаємодіють і накладаються одна на одну. Крім того, дослідник описавши в дії міфологему ініціації, не надав значення іншим. З іншого боку, використання великої кількості міфологем може позбавити аналіз ясності та однозначності, міфологічна оповідь просто розпадеться на складові частини. Тому, навіть, вдосконалений цей метод не може застосовуватися самостійно.

Метод аналізу французького дослідника Ролана Барта потребує детальнішого пояснення, адже ґрунтується на досить складній теорії. Міф у нього

постає побічним негативним ефектом прогресу знакових систем комунікації. В комунікативній сфері соціуму виділяється два рівні знакових систем. Знакова чи семіологічна система першого порядку складається з означуваного (предмету висловлювання), означника (форми висловлювання) і знака (зв'язку між ними). На її рівні передаються конкретні дії, означаються конкретні предмети і зв'язки між ними, це безпосередня очевидна реальність. Над цим рівнем надбудовується друга семіологічна система. Вона використовує знак попередньої системи як означник, як форму для означуваного. Означуваним є вже певні неоформлені ідеї, що їх науковець називає концептом. Зв'язок означника і означуваного творить смисл. При чому взаємодія між концептом і формою динамічна, увага реципієнта перестрибує з одного на інше, знаходить у формі підтвердження концепту, який би він не був, адже форма завжди конкретна і незаперечна. Через те, що форма як знакова система першого порядку позбувається самостійності й частини своєї безпосередньої суті на догоду концепту, який відтепер її наповнює і зумовлює, науковець називає міф викраденою реальністю. [1]

Вади бартового методу пов'язані із його специфічним трактуванням самого міфу. Дослідник демонструє невиправдано негативне ставлення до нього як до обману, деформації реальності, спекулювання фактами. Не бере до уваги психологічний вимір функціонування міфу, обмежуючись лише лінгвістичним аналізом. До того ж міф виходить надзвичайно широким поняттям, що охоплює практично будь-яку маніпуляцію фактами. Недоліки підходу Р. Барта можна обійти, а позитиви максимально використати, якщо, по-перше, поняття міфу звузити і прикріпити до надійного психологічного субстрату, а по-друге, до способу аналізу додати архетипне підґрунтя та вписати в рамки міфологем. Тобто, йдеться про конструювання комплексного методу аналізу міфологічних оповідей на основі методів представлених К. Фладом і Р. Бартом у ракурсі психоаналітичної та структуралістської інтерпретації міфу.

Для цього, насамперед, варто представити загальний теоретичний фундамент дослідження. Охарактеризуємо наше розуміння суті та структури міфу в рамках загальної структури колективної психіки, запропонованої К. Юнгом [6, с. 339].

Психіка колективу, як і окремого індивіду, поділяється на свідому та несвідому сфери. В динамічному вигляді їх співвідношення змінюється: на індивідуальному рівні – пристосовується до соціуму, на колективному – розділеність сфер із незмінністю прогресує. На перетині свідомого і несвідомого діє міфологічна свідомість як пов'язуючий їх транзитний компонент. Колективне несвідоме в міфологічну свідомість привносить образно-символічні форми – архетипи, які відіграють роль ключових пунктів взаємозв'язку його зі свідомим. Вони поєднують багатовіковий досвід поколінь, але залишаються завжди актуальними. Архетипи складаються в міфологеми – вже не пункти, а універсальні схеми дій, за якими спонтанно розвиваються чи свідомо конструюються процеси. Міфологеми, діючи в певному соціально-історичному контексті, виступають будівельним матеріалом для творення міфологічних оповідей, а якщо ці оповіді набувають довшеного вигляду, з чіткою метою і смисловою лінією, беруться на віру населенням, то це вже і є міфи.

Оскільки розробляти метод аналізу ми плануємо на прикладі політичних

міфів, то є сенс охарактеризувати їх значення. Свідомість розвинутого соціуму, як і його окремого члена, можна поділити на функціональні сфери: релігія, мистецтво, політика, наука тощо. Кожній із них відповідає свій функціональний тип міфів, що поступово розвинувся з універсальних міфів традиційних суспільств. Отож, політичний міф – це історична та функціональна видозміна традиційного міфу, яка забезпечує єдність психіки в окремо взятій функціональній сфері – політиці. Він виражається в емоційно забарвленій міфологічній оповіді.

Комплексний метод аналізу міфологічних оповідей передбачає, з одного боку, виокремлення і характеристику задіяних у міфів міфологем, з іншого, – деконструкцію цілісного тексту на концепт і форму другої семіологічної системи за Р. Бартом. У такому випадку комплекс міфологем буде відігравати роль форми (не такої конкретної, як вимагав Р. Барт, але незаперечної), а соціально-історичний смисл – роль концепту.

Замість прийнятого Р. Бартом терміну “викрадена реальність”, що відображає факт втілення концепту у формі через витіснення первинного значення форми, ми надалі будемо вживати ціннісно нейтральний термін “перенесена реальність”, адже бартовий термін несе однозначно негативний відтінок. Окрім того, перенесена реальність може виявитися як оманливою, так і правдивою, хоча для функціонування міфу це не має жодного значення.

Спробуємо проілюструвати новий метод на прикладі двох достатньо простих (в основі одна міфологема) міфологічних оповідей:

“Юлія Тимошенко – Жанна д’Арк”.

Міфологічна оповідь у даному випадку не вербальна, а візуальна. Це широко відомі плакати Леді Ю на фоні середньовічної фортеці, в обладунках лицаря, з героїчним натхненним виразом обличчя і пташкою на плечі. Варто додати, цю міфологічну оповідь доповнюють відповідні епітети в різних медійних публікаціях, натхненна войовнича риторика Юлії Тимошенко, й остаточно міф оформляється лише в свідомості достатньо поінформованого індивіда.

Згідно з юнгівською теорією, архетип птаха означає зв’язок із сакральним. Тобто, постать на плакаті несвідомо сприймається як просвітлена вищим духовним смислом. Очевидно, міф базується на міфологемі народного месника, що актуалізує архетип героя. Формою тут виступає міфологема народного месника – Жанни д’Арк (просвітлена жінка-воїн, що змагається за народне благополуччя), концептом – героїчність Юлії Володимирівни. Перенесена реальність полягає в тому, що героїчність Жанни д’Арк ставиться на службу іміджу Ю. Тимошенко, стає аргументом на її користь, хоча реальна Жанна д’Арк, як мінімум історично, досить далека від реалій сучасної української політики.

“Світова юдомасонська змова руками політиків знищує Україну”.

Міфологічна оповідь – книга Валерія і Наталії Лапікури “Кагал” [2]. Анотація повідомляє, що ця книга про багатих представників юдомасонської еліти, які підступно захопили владу в Україні. Ідея в тому, що в нашій державі з часу розпаду Радянського Союзу реалізується один із сценаріїв колонізації території для майбутньої ізраїльської імперії. Замовник операції – єврейська ультраортодоксальна організація Хабад. Серед її підлеглих, високопоставлених українських євреїв, чіткий розподіл ролей: хтось прибирає до рук фінанси, хтось приватизує політичні й державні структури, а хтось створює адміністративні структури май-

бутньої ізраїльської колонії. Учасниками змови називають Михайла Бродського, Вадима Рабіновича, Олександра Фельдмана, Григорія та Ігоря Суркісів, Юхима Звягільського, Дмитра Табачника, Віктора Медведчука та Віктора Пінчука.

Тут чітко виражена лише міфологема змови. Міфологічно зображується протистояння “ми”- і “вони”-груп. “Ми”-група – це весь український народ, а “вони”- група – жменька політичних інтриганів і злочинців, яка нечесним шляхом (маніпуляцією і відвертим обманом населення, підкупом чиновників) розбагатіла та посіла верхівку владної піраміди. Міфологема змови у видозміненому вигляді активізує архетип відьми – злих і недобрих сил, що користуються сумнівними методами. Ефект перенесеної реальності: формою виступає змова світової юдомасонської еліти з ультраконсервативних політичних сил спрямована на завоювання людства, концептом – причетність до цього верхівки української політичної та бізнес-еліти, яка довела державу до критичного стану, ослабила її перед “завойовниками”.

Проте повною мірою продемонструвати аналітичний потенціал нового методу можна лише на прикладі оповіді, відповідної складному (багато міфологем) сакральному міфу. Для цього нам підійде міфологічна оповідь “Великий злам. Хроніка “Революції на граніті” 2–17 жовтня 1990 року” Ігора Островського та Сергія Черненка [4].

Революція “на граніті”.

Вона відбулась 2–17 жовтня 1990 р. у Києві на Жовтневій площі (сьогодні Майдан незалежності) у формі студентського голодування і була виявом спротиву української молоді реакційній політиці влади УРСР.

В основі оповіді чимало міфологем. Міфологема зламу епох, виражена як руйнування старої епохи державності заради народження нової. Міфологема “Перемога Давида над Голіафом” – поразка безжалісної тоталітарної системи від рук “молодих людей, озброєних лише справедливою ідеєю, єдністю і бажанням перемогти” [4, с. 62]. Міфологема самопожертви, що підкреслює месіанські мотиви індивідуального самознищення заради колективного оновлення. Міфологема нового покоління, яке переросло систему та здатне повести суспільство вперед. Міфологеми національного пробудження й національного єднання – адже йдеться про подію загальнодержавного масштабу, яка, відбувшись один раз, змінила обличчя нації назавжди, дала їй розуміння своєї єдності та сили.

В основі лежить архетипне протистояння Ми – Вони, виражене тут як Народ – Влада, і як Молодь – Старорежимні політики. Окрім типових для вище окреслених міфологем архетипів трансцендентності, єдності, героя/воїна, тут проявлені архетипи місця сходження сакрального – Світової гори і Центру світу. “Студентський табір виявився скелею в підступному океані офіціозного і міщанського бруду та брехні, насильства та нікчемності” [4, с. 74].

Формою міфу Революція “на граніті” є революційний міф як такий, що відображає стрибок суспільного розвитку і перехід його на якісно інший рівень. Концепт міфу – визначальна роль студентського голодування в становленні української державності.

Отож, Революція “на граніті”, не будучи революцією фактично, є нею міфологічно. Її міфологічний смисл – загальнонаціональне пробудження від тривалої і згубної для України радянської сплячки; ініційована молоддю як рушієм

історичних перетворень і колективним борцем за соціальні ідеали; приклад самопожертви, що змінила рух історії, об'єднала суспільство в єдиному ідейному пориві. Революція “на граніті” міфологічно є саме тим періодом хаосу, що змітаючи старий лад закладає підвалини нового, передбачає часову ідентифікацію українського суспільства навколо моменту зародження державності. Окрім того, Революція “на граніті” містить значний об'єднавчий потенціал в аспекті просторової ідентифікації суспільства, адже гасла її учасників підтримала вся Україна. Проте з тих чи інших причин її міфологічний потенціал так і не був реалізований повною мірою.

В статті запропоновано комплексний метод аналізу міфологічних оповідей. З одного боку, він передбачає виокремлення з тексту міфологем і обґрунтування їх архетипного підґрунтя, з іншого, – деконструкцію цілісного тексту на концепт і форму другої семіологічної системи. Метод передбачає трактування міфу в рамках психоаналітичного та структурального підходів. Випробувано його на прикладі трьох політичних міфологічних оповідей, на основі яких в інформаційному просторі України функціонують міфи: “Юлія Тимошенко – Жанна д'Арк”, “Світова юдомасонська змова руками політиків знищує Україну” і Революція “на граніті”.

Робота відкриває перспективи для подальших досліджень політичних міфологічних текстів широкого спектру: звернення політиків до народу, публікації в мас-медіа, тексти телевізійних виступів, візуальні агітаційні матеріали тощо. Це допомогло б виявити приховані тенденції в функціонуванні, здавалося б хаотичного інформаційного простору нашого суспільства.

Для реалізації другого етапу конструювання методики аналізу міфів було б доцільно аналіз міфологічних оповідей доповнювати результатами конкретних соціологічних досліджень або інформаційних моніторинґів, щоб визначити міру поширення міфу в соціумі, реалізованість його потенціалу.

Література

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994.
2. *Лапікура В., Лапікура Н.* Кагал 2004. К.: МАУП, 2004.
3. *Леві-Стросс К.* Структурна антропологія. К.: “Абрис”, 1997.
4. *Островський І., Черненко С.* ВЕЛИКИЙ ЗЛАМ. Хроніка “революції на граніті” 2–17 жовтня 1990 року. К.: Агенство Україна, 2000.
5. *Флад К.* Политический миф. Теоретическое исследование. М.: Прогресс-Традиция, 2004.
6. *Юнг К.-Г., Франц М.-Л. фон, Хендерсон Дж., Якоби И., Яффе А.* Человек и его символы. М.: Серебряные нити, 1997.
7. *Юнг К.-Г.* О современных мифах: Сб. трудов. М.: Практика, 1994.

A METHOD OF ANALYSIS OF POLITICAL MYTHOLOGICAL NARRATIONS

Natalia Melnykova

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: ladyinread@ukr.net

Psycho-analytical and structuralistic approaches in investigation of myth are methodological foundation of writing. Complex method of analysis of political mythological narration was designed in research. On the one hand it consists in selection of mythologems from the text and decoding its archetypic sense; on the second, deconstruction of the whole mythological text to concept and form of the second semiology system. Method was tested on three political mythological stories, corresponding to myths “Yuliya Tymoshenko – Zhana d’Ark”, “World jewish-mason plot by politicians hands destroys Ukraine” and Revolution “on the granite”.

Keywords: mythological narration, mythologem, archetype, concept, form.

Стаття надійшла до редколегії 5.03.2010

Прийнята до друку 14.04.2010